

IDEE - februari 2010

Boekrecensie: 'Niemandland' van Marcel van Dam

Bezige Bij, Amsterdam 2009; ISBN: 9789023442080

Het boek 'Niemandland' deed veel stof opwaaien, evenals de ongelijknamige verfilming ('de Onrendabelen'). Met zijn verhaal over de structurele armoede in ons land zwengelde voormalig politicus Marcel van Dam een brede maatschappelijke discussie aan waarvan het einde nog niet in zicht is.

Even indringend van toon als gedegen onderbouwd zet Marcel van Dam in ruim 350 pagina's uiteen hoe sinds het roemruchte kabinet Den Uyl (1973-1977) onze verzorgingsstaat voor en door iedereen tot aan de grond toe is afgebroken, onder het mom van efficiency en marktwerking. Wat in de ogen van Van Dam resteert, is een asociale, in tweeën gebroken natie waarin de (kans)rijke elite de (kans)arme onderklasse laat afglijden omdat ze meer zouden kosten dan opleveren. Kortweg luidt zijn felle aanklacht dat onze samenleving armoedebestrijding achterwege laat omdat dit gewoonweg niet economisch rendabel is.

Van Dam is er eerlijk over: het heeft hem een mensenleven gekost om tot dit inzicht te komen. In de eerste twee delen van zijn boek beschrijft hij dan ook zijn jeugd, zijn bliksemopkomst in de politiek en zijn ervaringen in de PvdA onder Joop den Uyl. Op een heimelijke manier, alsof je stiekem mee zit te kijken naar hoe dat toen ging, laat hij daarbij ook historische sleutelfiguren de revue passeren. Met als conclusie dat pragmatisme (Ruud Lubbers) en later populisme (Pim Fortuyn) geleidelijk de plek van idealisme en morele waarden hebben ingenomen.

Dit blijkt echter slechts ter opwarming want pas in het derde deel (getiteld "Gij schijnt niet te willen"...), na ruim 100 bladzijden, begint Van Dam met het maken van zijn punt. Vanaf hier illustreert Van Dam ook niet meer via vermakelijke anekdotes maar aan de hand van een lange reeks feiten, voetnoten, cijfers en grafieken. Hij onderbouwt hiermee zijn stelling dat het begin van de jaren tachtig een trendbreuk markeert, die de tot dan stijgende sociale lijn plotsklaps deed omslaan naar berekenend neoliberalisme: een kleinere overheid gekoppeld aan grotere eigenverantwoordelijkheid van het individu.

Het moet gezegd: sommige passages overtuigen zodanig dat zelfs een verstokte D66-er bij het lezen ervan zal gaan twijfelen aan het sociaal-liberale gedachtegoed, waarin de eigen kracht van mensen centraal staat. Zo brengt hij met een aantal vergelijkingen tussen Europese landen politieke vanzelfsprekendheden ('gevormde waarheden') aan het wankelen en daarmee de huidige ideologie in Nederland. Hoe dan ook, Van Dam gelooft niet (meer) dat eenieder in staat kan worden geacht zich aan zijn eigen haren op te trekken. Ook niet onder dwang. Weliswaar geeft hij toe dat de vergaande verzorgingsstaat van de jaren zeventig oneigenlijke profiteurs creëerde. Maar liever dat dan de kansloze groep slachtoffers en buitenstaanders als gevolg van het huidige systeem.

Gaandeweg rijgt Van Dam een keur aan actuele onderwerpen en maatschappelijke discussies aan deze rode draad. Zo relateert van Dam de vergrijzingskosten en de generatiekloof (inclusief de noodzaak om de AOW-leeftijd te verhogen). Zo verwerpt hij het idee van de vrije markt als economisch verlengstuk van de evolutietheorie, omdat concurrentie lang niet voor elk het beste uitpakt. Zo hekelt hij het moderne managementdenken bij de overheid en beschrijft hij hoe

geprivatiseerde dienstverlening in bijvoorbeeld zorg of volkshuisvesting ongunstig uitpakt voor de meest hulpbehoevendsten. En zo benadrukt hij dat strenger straffen niet helpt, terwijl vergroting van de afstand tussen uitkering en loon geen positieve stimulans is maar juist een scheidingsinstrument c.q. armoedeveroorzaker.

Klaarblijkelijk moest Van Dam deze storm laten uitrazen om te kunnen komen tot het hoogtepunt van zijn boek: een diepgravende wetenschappelijke verhandeling die de rechtvaardigheid van de meritocratie (verdienstenmaatschappij) en zelfs het bestaan van onze vrije wil in twijfel trekt. Verplichte kost voor verlichte denkers, alleen al omdat complexe theorieën uit zowel de sociologie (macrobenadering, omgevingsinvloed, cultuur) als de neurobiologie (microbenadering, genenpakket, natuur) begrijpelijk worden gecombineerd. Ook al gaat van Dam mij te ver in zijn deterministische weerlegging van bijvoorbeeld wilskracht of lerend vermogen, zijn benadering geeft te denken: hoe cruciaal is de plaats van je wieg? En als de regisseur 'ik' niet bestaat, welke consequenties heeft dit dan voor de inrichting van onze samenleving? Waar begint (eigen) schuld en waar eindigt (andermans) hulp in geval van gebreken? Oftewel, waarom helpen we iemand met een dwarslaesie wel en iemand zonder doorzettingsvermogen niet? Wie het weet, mag het zeggen.

Niemandslaan eindigt met allerhande beleidsaanbevelingen. Steeds luidt daarbij het adagium: maak de samenleving geschikt voor mensen in plaats van andersom. Van Dam poogt daarbij doorbraken in het huidige denken te forceren. Zie de uitkering bijvoorbeeld als recht en niet langer als gunst. Zorg via spreidingsbeleid dat de verscheidenheid in de samenleving ook terug te vinden is op wijkniveau. Of onderken dat sociale zekerheid een stabilisator is in tijden van laagconjunctuur. En beloon naar persoonlijke in plaats van naar economische prestatie.

Vertonen de onrendabelen nu trekjes van 'freeriders' of zijn het toch 'poor parkers' die onze onvoorwaardelijke steun verdienen? Zo stellig als Marcel van Dam zou ik die vraag niet willen beantwoorden. Toch is Niemandslaan voor iedereen van waarde. Bij het zoeken naar de juiste balans tussen individuele prestatie en collectieve zorg, maar zeker ook om de sociale kant van het sociaal-liberalisme te helpen behouden.

Kees Verhoeven
Directeur MKB-Amsterdam
Bestuurslid Thema-afdeling economie D66